

भारत नदी प्रणाली

भारतामध्ये एकूण 14 नदींची बाबता प्रमुख नद्यांमध्ये केले जाते.

उगम स्थानानुसार i) हिमालयात उगम पावणा-या = सिंधु, गंगा, ब्रम्हपुता

वर्गीकरण ii) पठारावरून उगम पावणा-या - महानदी, जर्मरा, तापी, गोदावरी, कृष्णा, कावेरी

iii) समुद्राला मिळणा-या - 2 भाग

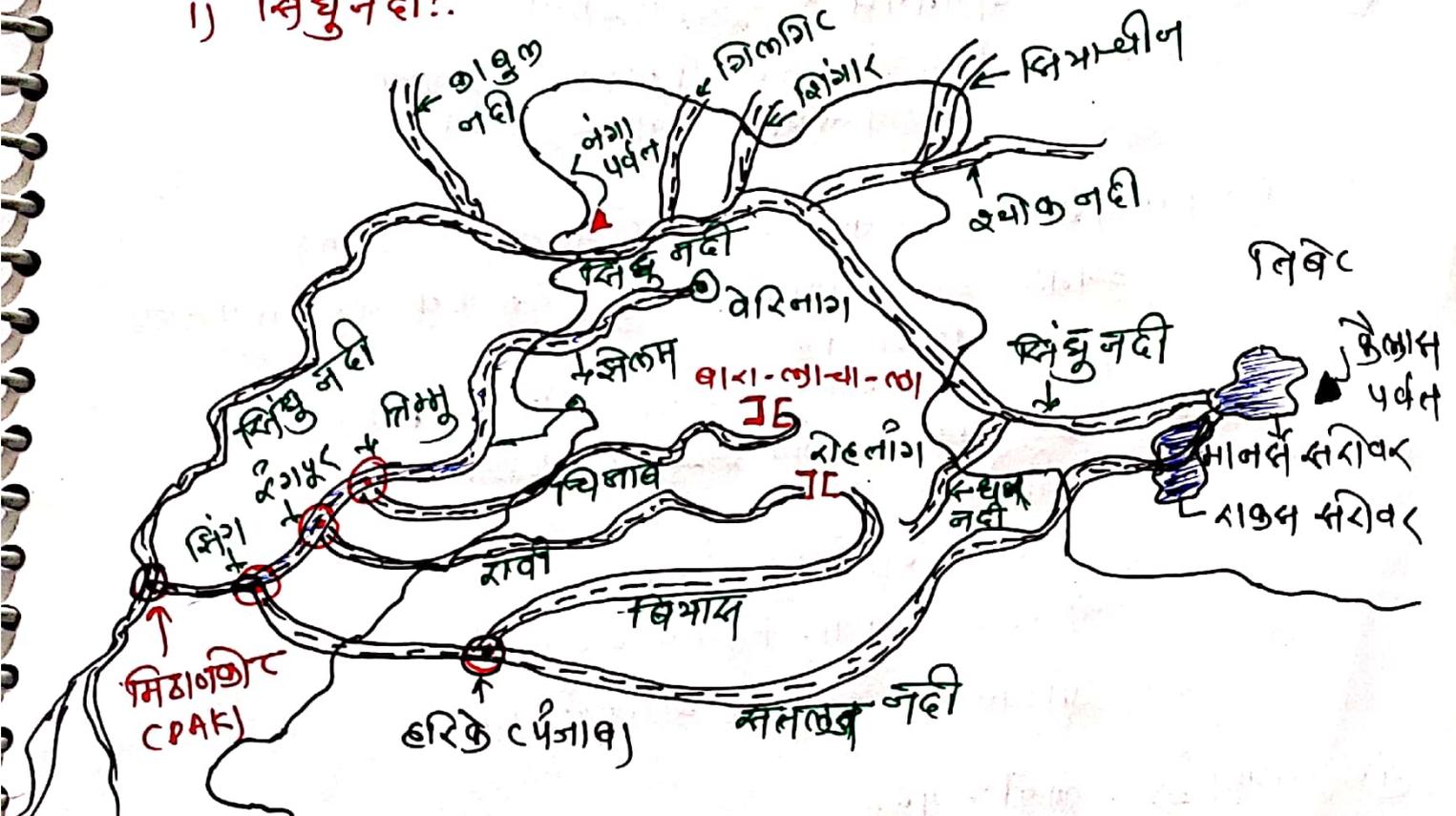
i) बंगालच्या उपसागराला :- गंगा, ब्रम्हपुता, महानदी, गोदावरी, कृष्णा, कावेरी, पेन्ना

ii) अरबी समुद्राला :- सिंधु, जर्मरा, तापी, साबरमती, मही

म्हण - भारतीय नदीप्रणालीच्या प्रमुख जलविकासकांची लांबी 2736 km.

हिमालयीन नदीप्रणाली :-

i) सिंधु नदी :-



⇒ सिंधु = उगम :- मानस सरोवर, जवळ कैलास पर्वताने लांबी = 2880 मी (भारत 709 km)

अनस्था :- डावीकडून घेर नदी, साफर, घान, खुन, ~~सिंधु~~, सतलुज

उजवीकडून :- झ्योक, शिंगार, गिलगिट, काबुल

सोपट :- कराचीच्या दक्षिणेस अरबी समुद्रात.

दर माहिली :-

- 1) सिंधु नदी जल व साफ़ पर्वतरीय दरम्यान वाहते.
- ii) सिंधु नदी जगातीत सर्वात मोठे धर्तरे वनवते (गुंजी गुंज डडरक)
- iii) भारतानून सिंधु नदी "सिंधु" या ठिकाणी पाकिस्तानात प्रवेश करते.

सिंधुच्या प्रमुख उपनद्या :-

1) सैलम नदी :- लांबी 724 km
 उगम :- केरनांग (450000 उंचीवर) काश्मीर वरी जवळ
 संगम :- सैलम = चिनाव (सिंधुजवळ पक)

उपनद्या :- तिसर, सिंध, पोथ, किसानगंगा

- कुल्लु उगम :- सिंधु (पक)

प्रकल्प :-
 सैलम नदी - तुल्युत प्रकल्प
 किसानगंगा नदी - किसानगंगा प्रकल्प
 सैलम नदी - सैलम प्रकल्प

2) चिनाव नदी :- लांबी 1180 km (भारतान 500 km)
 उगम :- साखर पर्वतरीयत कुल्लु उगमात वारा-लाया-ला
 सिंधीजवळ.

संगम - चिनाव = सैलम = सिंधु (पक)

3) रावी :- लांबी 725 km
 उगम :- रोहतांग सिंधीजवळ
 संगम :- रावी - चिनाव = रांगपूर (पक)

→ पीरपंजाब व झोलाधार रांगेनून वाहते.

4) बिभक्ष :- लांबी - 460
 उगम - रोहतांग सिंध
 संगम - बिभक्ष - सतलज = हरिके (पंजाब भारत)

5) सतलज नदी :- (भारत, पक, सिंध)
 लांबी 1450 km (भारत 1050 km)
 उगम - राकम सरोवरजवळ - दरमसिंध (4500 m) उंचीवर सिंधे
 प्रकल्प :- भाक, जानगळ

उगमः. बांगोती (अगीरथी व अलकनंदा यांच्या) सधुक्त प्रवाहासंगे।

(असे म्हालात.)

लांबीः २५२५ km

देखाः. एकूण भौतिक क्षेत्रफळपैकी २६.३% क्षेत्र

गंगा नदीने व्यापले आहे.

→ अगीरथी - उगम - बांगोती

⇒ अलकनंदा उगम - विष्णुगंगा व धवलगंगा यांच्या एकत्रित प्रवाह

उपनद्याः. अजवा किनारा
यमुना (यंघळ वेत्वा
केन व सिंध)
शोण
बेमोहर

डावा किनारा
वामगंगा
गोमती
दागरा (शांदा, कर्नाली)
गंडक
कोसी
महानंदा

प्रमुख उपनद्याः.

१) यमुनाः. लांबी = १३१६ km

उगम = यमुनोती (उत्तराखंड)

संगम = गंगा - यमुना = झलाहाबाद (सध्याचे नाव प्रयागराज)

उपनद्याः- अजवा किनारा
बिरी
वागंगंगा
यंघळ
सिंध
वेत्वा
केन

डावा किनारा
रोन्स
कुर्वाण
सेगर

महत्त्व- बांगोती स. लांबी उपनदी

- बंदरपुच्छ पर्वत प्रामुख्याने गंगा व यमुना नदीच्या
जलविसाजक म्हणून ओळखता जाते.

२) शोणः. लांबीः १४५ km

उगमः. अमरकुंडक पठार (६०० मी उंचीवर)

संगमः. गंगा - शोण ⇒ मनेर (पाळो)

३) बेमोहरः. लांबी ५५५ km

उगमः. होला नागापूर पठार (सादर)

संगम = बेमोहर = हुगली = पृथ

4) रामगंगा:- लांबी 696km

उगम:- जैजिलाकजवळ रावणक जिल्हा (उत्तराखंड)
संगम:- गंगा + रामगंगा - फक्त्या वाहजवळ - कुनोजयेथे

5) गोमती:- लांबी 940km

उगम:- पिकमिल (कुमायूटिमाळ्य)
संगम:- गंगा-गोमती - सैदपूर गासियापूर जिल्हा (UP)

6) धागरा:- लांबी:- 1080km

उगम:- मानसरोवरच्या दक्षिणेस गुरणा, मंथला शिखराजवळ -
संगम:- गंगा-धागरा धारा (विहा)

7) गंडकी:- लांबी 675km (आकल 425km)

उगम:- मध्य हिमाळ्य (दक्षिण-तिबेट)
संगम:- गंगा-गंडकी = पारणा

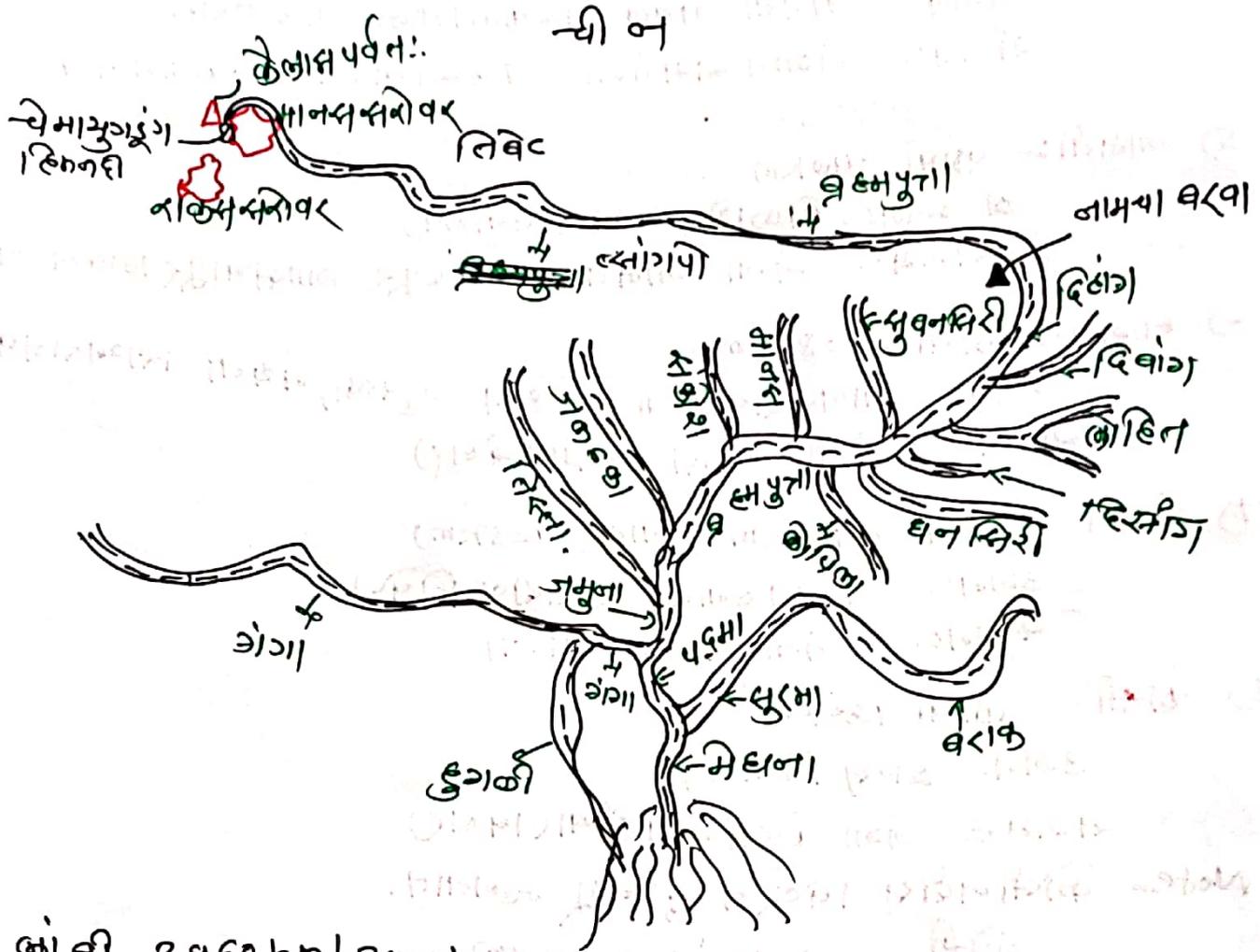
8) कोसी:- लांबी 730km

उगम:- झालुस हिमाळ्य
संगम = गंगा-कोसी = पूर्णिया (विहा)

Note = कोसी नदीस विहाचे पुःअभू म्हणालात.

~~9) प्रहमपुत्रा नदी:- लांबी~~
उत्तराखंड - 310km
UP = 1140km > विहा - 445km
पुत्र = 520km
UP-विहा राज्यांच्या सरहद्दीवरून गंगानदी 110km
झरना होते.

③ ब्रह्मपुत्रा नदी :-



कुल लंबाई 2960 km / 2900 km

भारत-चीन सीमा पर कुल लंबाई - 316 km

उत्पत्ति - तिबेट में केलास पर्वत (7200 मी ऊँची चोटी) से मायुगुंडुंग हिमनदी पार्श्व

- ⇒ तिबेट में लद्दाखोपो या नावने ही नदी 1290 km लंबाई वाहते.
- ⇒ भारत व तिबेट सीमा पर या नदीला सिआंग या नावने ओकअछे गते
- ⇒ भारत प्रवेश केलास पर्वत ही नदी दिहांग या नावने ओकअछे दिहांग नदीस समोर दिवांग व लोहित नदी सिआंग नदी ही नदी ब्रह्मपुत्रा या नावने ओकअछे गते.
- ⇒ बांग्लादेश में प्रवेश केलास पर्वत ब्रह्मपुत्रास जमुना या नावने ओकअछे गते.
- ⇒ जमुना नदी व गंगा नदी मांघ्या संयुक्त प्रवाहास पद्मा या नावने ओकअछे गते.
- ⇒ पद्मा नदीस समोर सुभा नदी मिलते व मांघ्या संयुक्त प्रवाहास मेघना या नावने ओकअछे गते शेवटी मेघना बंगालच्या उपसागरात विलीन लेते.

उपनदयाः- उत्तरेकूटनः- सुबनसिरी, जिमाभरेली, मानस, चंपावती
संकोश, जिण्डा, लिस्सा बांग्लादेशमध्ये)
दक्षिणेकूटनः- दिवांग, लोहित, दिवांग, धनसिरी कोपिला
वराक

वैशिष्ट्येः- माजुली बेट दिब्रुगडजवळ
क्षेत्रफळः- 125615 चौ.किमी
(जगतील स. मोठे नदीपाताली बेट)
स्थळाः डि ब्रिज्ज बर्माप्रांत
भारतातील पाहिला डिब्रींग जिल्हा.

⇒ नागालँड- जालपो पर्वतात "वराक" नदी उगम पावते तिळा
बांग्लादेशमध्ये "सुरमा" म्हणतात. ही नदी पद्मानदीस
मिलते तीच्या सर्वाधिक प्रवाहास "मेघना" म्हणतात.

शेवट = बांगलाच्या उपसागरात सुंदरबनजवळ.

Note- वराक नदी खोऱ्यात चेरामुंडी व मोसीनराम जगतील
सर्वाधिक पावसाच्या नोंदिव्ही ठिकाणे आहेत
स्थळाः भारताने सर्वाधिक पाऊस मोसीनराम येथे पडतो.

द्विपक्षीय पक्षरावकण वा ७००-३०० पक्षिमवाहीनी नदया

नदी / लोकी

उपनद्या

① नर्मदा
लोकी-३१०km

अमरकंटक
पक्षर (१०५०मीउंच)

अ उजवीकडून - बिरण, वरना,
जोला, जोलरंग

MP - MH - GJ

डावीकडून - कुहनेर, वेणार, कोर

शेवट - अंबाभतये आखात
आरलालीत स. लोव पक्षिमवाहीनी
नदी.

शाब्द (उदाई, देवगंगा)
लवा कुंडी.

Note

② लापी
लोकी - ७२५km
(MP - २०८km)

- जि. वैतुल (MP)

उजवीकडून - ~~...~~, वेणुल
पलकी, वरारंग, सुकी, अनेर

मुळतार्ड जोंगारंगोल

MP - MH - GJ

अरुणावली, गोमती, वाजेर

शेवट - अंबाभतये आखात

डावीकडून - पुष्पा कापडा, सिपना

गाडगी, पूर्णा, वाधूर

जिरणा, बोदी, पांझरा, पुर्णई,

③ सावरमती:
- ३२०km

अरवलीरंगेच्या

मेवाड टेड्या

- सावर, हायमती, जेदही

शेवट: अंबाभत आखात

वाळुल, हरणव, मेवाणा

वतरक,

④ मही:
५३३km

त्रिधंयर्पण (MP)

MP, RJ, GJ

सीम, अजास, पनाम

शे. अंबाभतये आखात

⑤ लुनी

पुष्करवरी अरवलीर्पण

सरसुती.

शेवट - कुच्छनेर

द्विपक्षीय पक्षरावरील पूर्ववाहिनी नदीप्रणाली .

नदी / लांबी

उगमस्थान

उपनद्या

① गोदावरी
1465 km

तंजेश्वर (MH)
MH - तेलंगाणा - AP
शेवटः राजमहेंद्री (बंगालचा)

डावीकडून :- कावेरा, शिवना
आम, पूनी, प्राणहिता
वैहावली, शिवरी
उपनद्याः उजवीकडून - प्रवरा, मुळा-मुळा

② कृष्णाः
1400 km

महावळेश्वर (MH)
CMH - K.T - T.L - AP

डावीकडून = त्रेरवा, अश्वनी
मिमा
उजवीकडून - कोयना वारणा पंचांगा
वेणा, बंधूभा, मलप्रभा
मुंगमझा, दिंडी

③ महानदीः
857 km

सिहवा (जि. रायपूर CH)
हडकारभ्य प्रदेश (मध्यमिउंचीव)
शेवटः बंगालच्या उपसागरात.

डावीकडून - डूब, मंड, हसहो
शिवनाथ
उजवीकडून - आंबे, जोक, तेळ.

④ ब्राम्हीः
800 km

रांची पठार (बंभीउंचीव)
झारखंड
झारखंड - PB - ओडिशा
शेवट - बंग. उपसागर

कुसा, सीमंड, तिकरा,
बेलरणी.

⑤ कावेरी
760 km

ब्रह्मगिरी जंगल (KT)
कुर्ग जिल्हा
KT - केरळ - TN
तिमुज प्रदेशः तीरुंगल
बंग. उपसागर

कर्णाटका - सुवर्णवती, हेंग्री
हमावती, कुर्गवती
लोकोपवती.

⑥ पेन्नर
597 km

मंहीदुर्ग - कोळ्ळार जिल्हा
(कर्णाटका)
शे. व. उपसागर

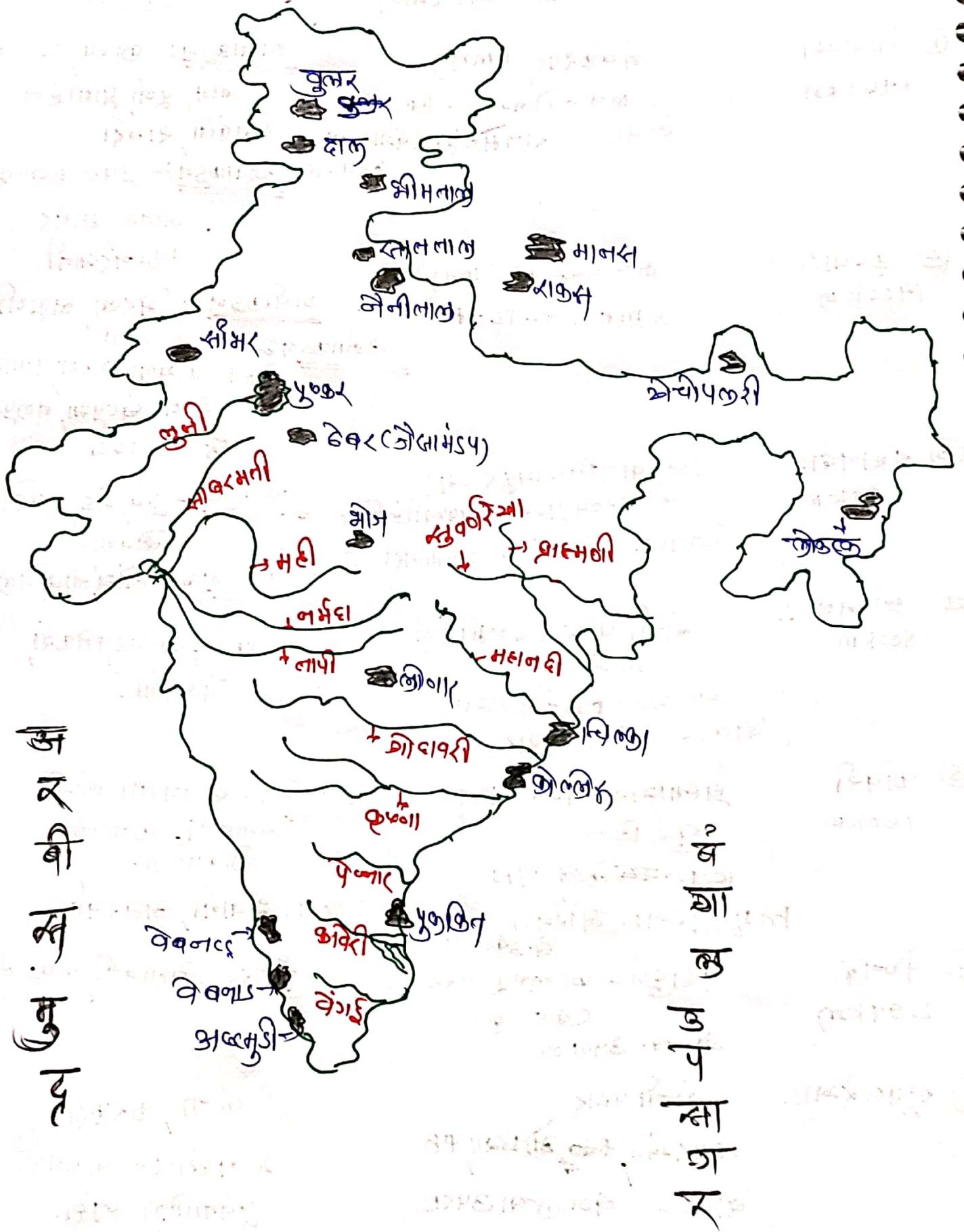
TN - अवाणी, अमरावती

⑦ सुवर्णरेखाः

रांची पठार
झारखंड, ओडिशा, PB
शेवट - बंगालच्या उपसागर

कुंडेन, चित्तावती, पापगामी
कांची, करफरी
आयदरीतून वाहणारी
पूर्ववाहिनी नदी.

द्विपकल्पीय नदीप्रणाली आणि सरोवरे



* भारतातील सरोवरे (प्रमुख)

i) उत्तरार्धद :- एकूण 36 सरोवरे

- i) नेमिनाल :- सा. गोठे जवळील
- ii) भीमनाल :- गंधारमाळाजवळ निफोनी वेट आहे.
- iii) सातनाल :- कुंची 1370 मी. उंचाईत पक्षांचे वास्तव्य
- iv) रूपकुंड :- 5000 मी उंचाईत वरील.

ii) जम्मू व काश्मिर :-

- i) बुलर :- काश्मीर दरीमध्ये सोपूर व वंदीपोर दरम्यान ताराभुक्ता जिल्हा
- भारतातील सर्वात मोठे लोहपायथे शिबिर
- तुलबुल नाविक प्रकल्प येथे विकसित होऊन नवकाम प्रकल्प
- शम्भर पावथळ म्हणून ओळखित

- ii) दाल :- धनिवार जिल्हा (जालाकुली)
- याठिकाणी चार खोरी आहेत i) जागरीपल ii) लोफुटदाल
- iii) फेडदाल iv) काडीन

- कोटिकाशाही प्रादेश
- तिन्ही वाज्रुजी पर्वताचे वेढलेले.

- iii) सुरजनाल :- सांगल नदीचे उगमस्थान वारा-छाया-त्या खिंडीच्या
- दक्षिण वाज्रुम.

- इतर - त्सो मोराशी, सुरिनसर, शेवलाग, नागिन, गालअवल

iii) हिमाचल प्रदेश :-

- i) शिवू तलाव :- समुद्र सपाटीपासून 4235 मी उंचीवर
- रोहितांग खिंडीच्या पूर्वेस

- ii) नंदरनोन :- पच्छर मी नदीचा उगम

- iii) न्यहाताल :- लखनौलाहल व स्पिटीजिल्ह्यात कुंजम खिंडीजवळ
- न्यहा खिणावरी मुग्ध उपनदीचा उगम येथे होतो.

- iv) दुस्रोद :- संरकुंड या नावाने ही ओळखले जाते

3 km खोला असून वर्षाने एकदा काळ वर्षा-व्हादित

- v) तादासर :- न्यहा जिल्ह्यात

- vi) खो जीदार :- उखलीस्तीपासून 241cm

- vii) नाकि :- पवित्र शरीराने शोभना

- viii) रेणुका :- किरमोर जिल्ह्यात रेणुका देवीच्या गावावरून नाव
- लायल साफारी, प्राचिकंग्रहालम पाहलपासारखे.

- ix) करेरे x) गजियार xi) कुमारवा xii) लामा दाल xiii) मणीमहेर

- xiv) परावार xv) रेवलसाद, सिद्धवलसाद

iv) आंध्र प्रदेश :-

- i) पुलकिल :- भारतातील श्वाच्या पाव्याचे दुसरे सर्वात मोठे शिबिर

सा. नाडू गांधी शिबिर

कौटिल्योतने चंद्रिकार वेद याला वेगळ्याच्या अपसाग्रपासून फेलेडुते

ii कोल्हेरु

- भारतातील व आशियातील जीव्या पाण्याचे सर्वात मोठे नैसर्गिक सरोवर
- कृष्णा-गोदावरी-सिंधुज प्रदेशा दरम्यान
- चाला 1999 ला वन्यजीव अभयारथ्य म्हणून घोषित करण्यात आले.
- रामसर परिषदेनुसार 2002 ला आंतरराष्ट्रीय पाणथळ प्रदेश म्हणून जाहीर

- ओडिशा ::

- i) चिल्का :: - भारतातील स. मोठे किनारी सरोवर
- पाव्याच्या दांड्याने व उपसागरापासून आढळणं

- मिझोरम ::

- i) खेचोपलरी - हिंदू धर्मीयांच्या दृष्टीने पवित्र
- ii) रबोरांगी - गंगतीकपासून 40 km
- iii) सेनमेची - जेलप-ला मिडीजवळ
- iv) शुरुजोंगमर - पूडट (ओड्यापाठ्यातील मासा केमस)

- राजस्थान ::

- i) रेवर सरोवर (जैसाल्मंडप) - उदयपूरच्या पूर्वेस 51 km
- " भारतातील सर्वात मोठे कृत्रिम सरोवर "
- राणा अजमेरिंग यांनी 17 व्या शतकात जोमती नदीवर अजमेरवर धरण बांधले त्यापासून निर्मिती.

- या सरोवरात 3 वेट आहे यापैकी सभोठ्या चेंबरावर जैसा मंडप विसोर्ट आहे.

- ii) पुष्कर - अजमेर जिल्ह्यात पवित्र स्थानासाठी उद्धार

- iii) सांभार - जयपूरच्या पश्चिमेस
- भारतातील स. मोठे शांतीच्या पाण्याचे सरोवर
- रामसर परिषदेनुसार आंतरराष्ट्रीय पाणथळ प्रदेश म्हणून मान्यता

- iv) राजसमंद (राजसमुद्र) - राजसमंद सागराजवळ 17 व्या शतकात बांधले.

- v) जयसमंद :: उदयपूर जिल्ह्यात - जगातील सर्वात मोठे मानव-निर्मित सरोवर

- vi) पंचपदा - बारनेर जिल्ह्यात
- vii) वल्हसामंद - जोधपूर-मंडोर मार्गावर
- viii) नाष्की - अबु शिखराजवळ घोरे नैसर्गिक सरोवर

- मध्य प्रदेश ::

- i) भीम पाणथळ :: भीमपाळ सहस्रमंथे
- ii) तवा जलाशय :: होशिंगाबाद नर्मदा नदीवर दरनामुळे निर्मिती
- आतपुडा नैराणलपार्थ, बोरी पन्थ अभयारथ्य, घोची पश्चिम सिमा या जलाशयांनी निर्मिती. शेती-शांते.

- तेलंगणा!:

- i) विभायतसागर: हैहावात्पासून २०८km पर
- मानपनिर्मित हैहावाच्या जवळच्या निजामाच्या कालात
- ii) कृष्णसागर - कृष्ण
- iii) हुसैनसागर - 1562 ला हुसैन शाह वकी याने इब्राहिमकुली फुलकाशाहच्या कार्याकालात हैहावाद शहरातु गणी भुवठभासाठी मुस्लीमदीच्या
- iv) मीर सागर (हैहावाद शहर अशिवर) अजयदीवर नेहक प्राणी संरक्षणाला मानवक

- तामिळनाडू!:

- i) चेमबरा वळकम: तेलंगणापासून 40km
- ii) कुलिवेली - भारतीय द्विपकल्प पठारावरील स.मीठे
IUCN (International Union for Conservation of Nature)
एवरेट पाठायक प्रदेश म्हणून मान्यता

- iii) कोडर कुंजोत - दिडीगुल जिल्ह्यात पळानी टेक्याच्या वायव्येक
- सोलावरम - कोडर कुंजोतला " ग्रंड हिलेच्या ठिकाणाची जमीन म्हणतात
- आरतातील समिठे - तंजावर जिल्ह्यात पावसाचे पाणी साठवून
आरिफियाळ अशिवर एड

- केरळ!:

- i) पेम्बनाड: स.मीठे पश्चिमेक कायल
- ii) अल्मुदी: कोम्लम जिल्हा
- iii) पुळकोड - शमसर संतर्गत पाठायक प्रदेश म्हणून मान्यता
गोड्या पाळ्याचे
- iv) अशयमकोल - गोड्या पाळ्याचे केरळमधील स.मीठे.
- v) वीर अलपूझा - कोचीनमध्ये
- vi) वेवनरूर - वेळुवार म्हणून प्रसिद्ध

- मणिपूर!:

- i) लोळकळ: ईशान्य भारतातील स.मीठे गोड्या पाळ्याचे सरोवर
- तंरजोने अशिवर म्हणुन सीतळाले जाणारे लेकमेव जगातील
- शमसर नुसार पाठायक प्रदेश म्हणून मान्यता
- जवळच "कुडबुळ लागुनो राष्ट्रीय उद्यान" आहे
त ईशान्याच्या भागातील स.मीठे सांग
- यंगल - फुंगो वेट - वैशिष्ट्यपूर्ण साक्षरुण
- आजमेय फिलाच्यावर - उपाळावर जिगी अकवारि हरिण
भाचे रोपले साक्षरुण

नोट - विविध वनस्पती मानी पशुधन वस्तू यांच्या विधत्त्या विविध उपावर
अजललेला लंगडा मान संतर्गत अजललेला शाखा लंगडा

- महाराष्ट्र ::

i) लुंगार - बुलढावा इच्छा पालामुळे.

ii) रंकाळा - कोल्हापूर

iii) तुळशी - मुंबईतील ओरंगा पाल्याचे

- हरियाणा ::

i) वडवाल :: नैसर्गिक कारकीर्तीत टेकड्याचे वेढलेले
२००९ पासून कोरडे.

- पंजाब ::

i) हरिके पाणयलमुनी :: हरी-के-पल्ल नावनेही प्रतिद्वंद्व
१९७७ ला सतलुज नदीपर वंधारा बांधून
निर्मिती.

- बिहार ::

i) काबर :: आशिमानीत स.मोठी ओरंगा पाल्याची पाणयल मुनी
वेजुसरई जिल्ह्यात

- गुजरात ::

i) डुंजी :: म्हेसुर शहरात आभरोवरा सेजारी शष्ठीमळद्वारात
आहे

ii) कुष्कराहल्ली - म्हेसुरच्या मळमळागात

iii) पीपा - रंजीतपळा कोपल जिल्ह्यात

- गुजरात ::

i) सांकरिया - साजवाजिर्मित अहमदाबादमध्ये

ii) नारायण - कुच्छमाडील हिंदूचे धार्मिक अहमदाबाद
जयलच्य नारायण सरोवर पन्थजीव अहमदाबाद
छिपा स्थिपार. अहमदाबाद

- चंडीगढ ::

i) भुखजा :: साजवाजिर्मित पापस्ताच्या पाल्याचे